

Usporedba retoričkih oblika Slavonije i Istre

Vukadin, Antonela

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:197581>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-20**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

Antonela Vukadin

USPOREDBA USMENOKNJIŽEVNIH RETORIČKIH OBLIKA SLAVONIJE I ISTRE

Završni rad

Pula, rujan 2022.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

Odsjek za kroatistiku

Antonela Vukadin

USPOREDBA USMENOKNJIŽEVNIH RETORIČKIH OBLIKA SLAVONIJE I ISTRE

Završni rad

JMBAG: 0303089863

Smjer: Hrvatski jezik i književnost, Engleski jezik i književnost (dvopredmetni preddiplomski sveučilišni studij)

Kolegij: Hrvatska usmena književnost

Mentor: doc. dr. sc. Boris Koroman

Pula, rujan 2022.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisani Antonela Vukadin kandidatkinja za prvostupnicu Hrvatskoga jezika i književnosti i Engleskoga jezika i književnosti, ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljeni način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student _____

U Puli, _____

IZJAVA O KORIŠTENJU AUTORSKOG DJELA

Ja, Antonela Vukadin dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da se moj Završni rad pod nazivom Usporedba usmenoknjiževnih retoričkih oblika Slavonije i Istre koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____

Potpis _____

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. O METODOLOGIJI	2
3. O USMENOJ KNJIŽEVNOSTI	3
4. USMENO-RETORIČKI OBLICI.....	6
4.1. ZDRAVICA	7
4.2. RUGALICE.....	10
4.3. BROJALICE I BRZALICE.....	16
4.4. ŠKAKLJALICE.....	20
4.5. BASME.....	21
5. VAŽNOST USMENE KNJIŽEVNOSTI U FOLKLORU	25
6. ZAKLJUČAK.....	28
7. SAŽETAK.....	29
8. LITERATURA I IZVORI.....	30

1. UVOD

Usmena književnost imala je veliku ulogu od svog prvog pojavljivanja zbog načina reproduciranja sadržaja, koji je još poznat i kao „prenošenje s koljena na koljeno“. Za takvu vrstu književnosti smatra se da je nastala kada i čovjek, govor i komunikacija. Danas se smatra da retorički oblici imaju dvije funkcije – umijeće govorenja i umijeće uvjeravanja. Vrste retoričkih oblika usmene književnosti osmišljene su za uvježbavanje govora, koji pomaže djeci od prvih godina života naučiti pravilno izgovarati glasove, skupove, itd.

Odrastanje u maloj sredini na određeni način primora osobu da se koristi određenim izrazima koje čuje u svojoj svakodnevnici i nastavi se koristiti njima jer predstavljaju jedan dio osobe koji ona uvijek nosi sa sobom. Upravo me taj razlog zaintrigirao da pišem o toj temi. Cilj ovoga rada jest prikazati razliku između upotrebe usmenoknjiževnih retoričkih oblika u dvjema hrvatskim regijama, da bismo ukazali primjerice na odnos s djecom (i odraslima) te komunikaciju i odgoj uz pomoć različitih retoričkih oblika.

Nakon uvodnog dijela, slijedi definiranje usmene književnosti i njezina klasifikacija, a zatim i obrazloženje usmenoknjiževnih retoričkih oblika. Svaki će se od retoričkih oblika definirati, a potom i oprijemiti. U radu će biti predstavljeno etnografsko istraživanje koje je obavljeno korištenjem priručnika Sanje Potkonjak – *Teren za etnologe početnike*. U istraživanju su intervjuirani pojedinci iz svake regije, s čijim ćemo primjerima uvidjeti sličnosti i razlike u dvjema regijama. Kod svake od navedenih vrsta možemo se složiti oko naziva, ali kod rugalica nastaje problem pa se postavlja teza da rugalice u Slavoniji predstavljaju bećarci, međutim, to će se dalje u radu detaljnije razraditi.

2. O METODOLOGIJI

Za potrebe ovoga rada intervjuirana su tri kazivača, točnije dva iz Slavonije i jedan iz Istre. Kazivači iz Slavonije, E.B. (84) i D.F. (23) dolaze iz okolice Đakova i oboje su aktivni članovi KUD-a. Kako bi se došlo do potrebnih informacija i primjera sastavljena su pitanja koja su pomogla, za početak, bolje upoznati kazivače. Autorica priručnika kaže da bi se istraživanje najprije trebalo dizajnirati da bismo došli do određenoga cilja te dati koherentan oblik svemu što prethodi odlasku na teren.¹

Intervju se održao u njihovim domovima, da bi ispitanicima bilo što ugodnije. Započela sam s osnovnim pitanjima, zamolila ih da se predstavie i kažu nekoliko osnovnih stvari o sebi. Bilo je lijepo čuti „šokački“ naglasak i kod starijeg, ali posebice kod mlađeg kazivača. Kazivačica E.B. odrasla je u okolici Đakova, a tamo se i udala. Budući da je od malih nogu bila na povezana s kulturom i tradicijom, htjela je nastaviti baviti se s time i prenositi to dalje na mlađe generacije. Najprije je u KUD-u sudjelovala kao pjevačica i plesačica, a poslije kao *spremalja* ili *garderobijerka*. Ona je jedna od onih preko koje je društvo dobilo bogatstvo folklorne tradicije, pjesme i plesa te mnoštvo različitih nošnji. Za nju su ostali članovi društava govorili da se riječima ne može opisati njezino djelovanje. Svaki od njezinih potomaka bar je jedno vrijeme proveo u KUD-u da bi ispunili njezinu želju. Njezini unuci krenuli su njezinim stopama i zainteresirali su se za nošnje, različite načine nošenja narodnoga ruha, češljanja itd. Kazivač D.F., prvi je u svojoj obitelji koji se počeo zanimati za kulturu i običaje. S 14 godina priključio se KUD-u i dao sve od sebe da bi naučio što više. Ostali nisu mogli vjerovati da se netko može toliko unijeti u nešto, a da za to prije nije mario niti malo. Danas s ponosom kaže da uređuje svoju kuću i dvorište za svaku manifestaciju koja se održava u selu i da naprosto uživa u tome, o čemu konstantno uči nešto novo. Kazivačica V.S. (47) rođena je i odrasla u Istri, točnije Fažani. Od svojih ranih godina slušala je ponešto o tradiciji i običajima, ali ju nikad nije previše zanimalo. Nakon određenog vremena odlučila se malo više posvetiti tome i dati priliku

¹ Potkonjak, S., *Teran za etnologe početnike*, 2014., str. 36

svojoj kulturi. Počela je istraživati o određenim stvarima koje su je zanimale, a da su bile vezane za običaje te se počela baviti folklorom. Budući da je počela djelovati u KUD-u, počele su je zanimati nošnje i ostali rekviziti koji su korišteni da bi se nastup mogao održati kvalitetno.

Uz pomoć priručnika Sanje Potkonjak, napravila sam bilješke i snimila razgovor da bih se lakše snalazila tijekom daljnjega pisanja rada. Nakon osnovnih pitanja za kazivače, ukratko sam objasnila i dala primjere retoričkih oblika, ako im nisu bili jasni, ali su se određenih odmah prisjetili. Kroz intervju sam bolje upoznala kazivače pa su mi i samoj sinula pitanja koja nisu bila prvotno planirana, ali su se i oni otvorili prema meni, a uz to se osjećala prijateljska atmosfera. U radu se jednim dijelom koristio komparativni pristup, a tamo gdje kazivači nisu bili u mogućnosti dati primjere, korišteni su oni iz literature.

3. O USMENOJ KNJIŽEVNOSTI

Usmena književnost vrsta je govorenog priopćavanja za određene potrebe među sudionicima povezane zajednice, gdje pojedinac pokušava oblikovati sadržaj za koji misli da bi bio vrijedan pamćenja u govoru ili jeziku pa i drugim izražajnim sustavima kojima se služi zajednica.² Stipe Botica tvrdi da je narodna (lirska) pjesma drevnog podrijetla i da njezini počeci dolaze iz najranije faze ljudske duhovnosti³. Dobro je vjerovati da tvorac usmene književnosti može biti bilo tko, tko osjeća da je u mogućnosti prikladno izraziti svoje osjećaje i predati ih slušateljima kroz oblikovani sadržaj.⁴ Vjeruje se da se usmena književnost javlja paralelno s pojavom čovjeka te da je morao postojati određeni način komuniciranja i put kojim su predaje došle do sadašnjosti. Moguće je da netko od novih izvođača predaje promijeni sitne detalje ili doda štogod pa ta priča neće biti potpuno ista kao kada je ispričana prvi put, a možda neće imati ni sličan ishod kao i prethodne.

² Botica, S., *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, 1995., str. 9

³ Botica, S., *Povijest hrvatske usmene književnosti*, 2013., str. 99

⁴ Botica, S., *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, 1995., str. 9

Poznato je da *Ljetopis popa Dukljanina* govori o različitim tradicijskim pričama, a ponajviše o povijesnim događajima. Dok su povjesničari prije u tradicijskim pričama tražili sliku povijesne zbilje, nove teorije gledaju samo na historijsku znanost kao na fikciju gdje književnost i povijest smatraju istim.⁵ Usmenu predaju možemo povezati i s evanđelistima, koji su Isusovim pratiteljima prepričavali Njegova djela pa se tako za hrvatsku tradicijsku kulturu smatra da je nastala kada su doseljeni *Hrvati pokrstili* i kada se oblikovao kršćanski svjetonazor.⁶ Botica kaže da je najstariji zapisani hrvatski distih: *O Jelo, vita jelo, // na hod' sama na vodu*, koji potječe iz 1462. godine, a u svome djelu još navodi *Zbornik Nikše Ranjine*, gdje su ispjevane pjesme slične ljubavnima, dok se u djelima Marina Držića mogu pronaći pučke popjevke te usmene poslovice, koje su predstavljale njegov značajan stil i njegovu osobnost. Još jedan od ranih predstavnika bio je Petar Hektorović s eklogom *Ribanje i ribarsko prigovaranje* (1568.)⁷, gdje prepričava razgovor, nadmetanje riječima, u koji su umetnute narodne pjesme u drugim metrima. Poznato je da je riječ o djelu u kojemu se divi vlastitoj *baščini*, u kojemu su zapisane izvorno dvije bugarščice i jedna počasnica. Osamnaesto stoljeće poznato je kao plodno doba usmene književnosti, što se može dokazati djelom nepoznatog Nijemca, koji je svoju zbirku *Erlangenski rukopis* napisao na području Slavonije, a ona se sastoji od hrvatskih pjesama s različitim motivima.⁸

Hameršak i Marjanić navode da usmena književnost ima više funkcija osim obredne i praktične, koje su povezane sa samom uporabom takvih oblika u svakodnevnom govoru pa govore o estetskoj funkciji (stvaranje atmosfere i ugone, primjećivanje poetskih slika i poetskih ili prozних oblika), magijskoj (praznovjerja), manifestnoj (stvarno događanje zamišljenoga), poučnoj/didaktičnoj (ispoljava se kroz propovijedi) i zabavnoj (prisutna u zagonetkama).⁹ Postoje različiti nazivi za usmenu književnost, koji su se mijenjali kroz povijest njezina postojanja, a imaju više ili manje smisla, stoga Kekez navodi narodnu književnost kao najčešći naziv kolektivističke koncepcije, ali s manjkom informacija.

⁵ Gross, M., *Suvremena historiografija*, 2001., str. 322

⁶ Botica, S., *Pasionska baština u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, posebice u usmenoj književnosti*, 1998, str. 92

⁷ Botica, S., *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, 1995., str. 11

⁸ Ibid.

⁹ Hameršak, M., Marjanić, S., *Folkloristička čitanka*, 2010., str. 185

Slijedi tradicionalna književnost koja potječe iz prošlosti, a zatim anonimna književnost gdje nije poznato ime autora. Za pučku književnost može se reći da se uz nju ispoljavalo njezino postojanje u manje educiranim sredinama te posljednja, seljačka književnost koja je povezana s njezinim voditeljima koji su iskazivali vjeru narodu.¹⁰ Dok Kekez navodi te nazive za usmenu književnost, s druge strane Botica broji još termina koji se koriste za nju, a to su: narodna ili pučka poezija, narodna književnost, narodno stvaralaštvo, folklor, folklorna književnost, književni folklor, usmena književnost, usmena tradicija, tradicijska književnost, tradicijska verbalna umjetnost i verbalni folklor.¹¹ U povijesnom suodnosu usmene i pisane književnosti, autori uočavaju tri faze kroz koje se razvija usmena književnost. Prva faza, pod nazivom *agrafijaska*, traje od početaka jezika i kulture do početka pismenosti. Druga faza sastoji se od paralelnog postojanja i usmene i pismene književnosti u trajanju od početaka pismenosti do 2. svjetskoga rata, kada se više koristi usmenom književnošću i treća faza gdje su također obje književnosti u supostojanju, ali je pretežita pismena književnost. Ta faza traje od 2. svjetskoga rata pa sve do danas. Kao što se moglo pretpostaviti, u današnje vrijeme javljaju se noviji mediji i trenutačno smo u četvrtoj fazi, gdje se javljaju sve noviji izvori.¹² Usmena književnost povezana je s raznim humanističkim znanostima pa ju povezujemo s filologijom, kulturologijom, etnologijom, etnografijom i folkloristikom te antropologijom, a pomoćne discipline u znanosti o usmenoj književnosti jesu: historiografija, muzikologija, lingvistika i dr.

Fascinantno je da se još uvijek postavlja *homersko pitanje* koje se povlači od Aristotela, odnosno pitanje autorstva i epsko pitanje. Jesu li epovi i epopeje nastali kao cjelina u postupku ili su zbroj autonomnih pjesnika? I uz to pitanje, jesu li kraći oblici prethodili dugima, gdje se raspravlja o problemu redoslijeda.

¹⁰ Kekez, J., *Usmena književnost*, u Škreb, Z., Stamać, A., *Uvod u književnost*, 1986., str. 140

¹¹ Botica, S., *Povijest hrvatske usmene književnosti*, 2013., str. 39

¹² Škreb, Z., Stamać, A., *Uvod u književnost: teorija, metodologija*, 1998., str. 134

4. USMENO-RETORIČKI OBLICI

Usmenoknjiževni retorički oblici danas se smatraju zanemarivanim oblikom jer se za njih smatralo da nemaju kvalitetno uređen sadržaj, odnosno da posjeduju asemantička svojstva teksta. Kao što je već spomenuto, usmenoknjiževna retorika ima dvije uloge, a to su: umijeće uvjeravanja i umijeće govorenja. Poznato je da je umijeće govorenja u antičkoj Grčkoj bilo cijenjeno jer je bilo važan čimbenik u političkom životu, ali i u sudstvu.

Jedan od najpoznatijih likova govorničke scene bio je Marko Tulije Ciceron, koji je svoj razgovor *O govorništvu* povjerio rimskim govornicima, koji su po njegovu mišljenju posljednji mogli uživati u *neiskvarenom demokratskom duhu i otvorenoj kulturi rimske republike*. Ciceron je u spisu pokušao prikazati najbolji spoj rimskog i grčkog govornika te dati prikaz prikladnog retoričara koji se više okrenuo praksi, a ne teoriji.¹³ Zanimljivost o Ciceronu jest da je on duge dijelove učio u različitim prostorijama i tako tekst povezivao s njima. Koliko god visoko mišljenje imali o Ciceronu, nitko zapravo ne može vjerovati koliko se jednostavno izražavao, imao analitične misli i veliku snagu izgovorena sadržaja.

Prema *Hrvatskom jezičnome portalu*, retorika po prvoj definiciji predstavlja teoriju i pravila govorništva, dok po drugoj definiciji govori o vještini dojmljivog, slikovitog pismenog ili usmenog izražavanja.¹⁴ U svome djelu *Temeljci suvremenoga govorništva*, Ivo Škarić tvrdi da se retorika većinom spominje samo u negativnom kontekstu i opisuje samo nešto staromodno. Za retoriku kaže da je bilo koji javni govor, koji se mjeri drugačijim mjerilima, nego privatni. Prema Ciceronovoj i Aristotelovoj definiciji stoji da je retorici važan način na koji će netko riječima uvjeriti publiku da napravi nešto, što i je svrha retorike i uvjeravanja.¹⁵ Poželjno je znati koliku moć govornik ima nad slušateljima kada izgovara taj tekst jer je cijeli fokus na njemu te kakve posljedice njegov govor može prouzročiti.

¹³ Saftich, D., (2008), *Govorničko umijeće i odnos s pjesničkim umijećem u antičkoj Grčkoj na primjeru Aristotelovih djela*, URL: <https://hrcak.srce.hr/file/70767>

¹⁴ www.hjp.znanje.hr

¹⁵ Škarić, I., *Temeljci suvremenog govorništva*, 2000., str. 7-9

Botica definira usmenoknjiževnu retoriku kao „govorenje kojemu je zadaća uvjeriti nekoga u nešto, kazati neke sadržaje takvim govornim umijećem da se pridobije slušatelj i da se tekстом postignu željeni učinci, a ono je najčešće u obliku **zdravice, basme, brojalice/brzalice i rugalice**“.¹⁶

4.1. ZDRAVICA

Budući da Stipe Botica u svojoj *Povijesti hrvatske usmene književnosti* započinje zdravicom, tako će i ovaj rad započeti s definiranjem termina zdravice te nastaviti s uspoređivanjem zdravica Istre i Slavonije. Botica zdravicu definira kao „narodni govornički oblik izrazito epideiktikoga stila u kojemu govornik pred skupinom izražava pohvalu onima kojima je zdravica namijenjena.“¹⁷ Taj oblik smatra se suprotnim kletvi (koji je rjeđi i kontekstualno određen), a piše se u osmercima i desetercima. Zdravica se većinom sastoji od hiperboličnog niza s brojnim željama za sreću, bogatstvo, obitelj, itd., što je oduvijek bila tradicija. Nazdravičari su tražili situacije u kojima bi mogli fokus događanja prebaciti na sebe i reći nekoliko rečenica onome tko je u središtu zbivanja pa tako dolazi i do emocionalno i fizički uključene publike.

Nazdravičar u svome izvođenju uglavnom ima klišeiziranu zdravičarsku shemu govora (svoj početak i kraj), a slavljениk je onaj koji je objekt dostojan pohvale/zdravice te pomno sluša govor koji je ostala publika odobrila.¹⁸

U Hrvatskoj su zdravice prema svojoj strukturi slične – neke su duže, a neke manje, ali bit zdravica je gotovo uvijek ista jer se izvode svečanim ritmom. Nazdravičar želi sreću slavljениku, zatim bogatstvo, ljubav i sl. pa se tu koriste različitim stilskim figurama, a već u samom činu zdravice vidimo, već spomenutu, hiperbolu i ostale figure riječi. Marko Dragić kaže da elementi zdravice ovise o prigodi, a postoje elementi

¹⁶ Botica, S., *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, 1995., str. 261

¹⁷ Botica, S., *Povijest hrvatske usmene književnosti*, 2013., str. 476

¹⁸ Botica, S., *Povijest hrvatske usmene književnosti*, 2013., str. 477

blagoslova, šale, ostalih retoričkih oblika i ostalih vrsta usmene književnosti, pretežito lirike, a u svatovskim zdravicama vidljive su mnoge sintagmatske i sintaktičke formule.¹⁹

Budući da se ovaj završni rad bazira na temelju usporedbe retoričkih oblika u Slavoniji i Istri, za svaki pojedinačni oblik će se nakon definiranja dati primjeri za pojedinu regiju. Ni u Slavoniji ni u Istri kazivači nisu bili upoznati sa novijim oblicima zdravice pa je kazivačica E.B. dala primjer koji se može uvijek čuti:

Živjeli!

Odgovor: *Živi i zdravi bili!*

Kazivačica E.B. već duže vrijeme živi u Slavoniji. Naučila je i redovito prakticira sve običaje i kulturu koje je vidjela u svome selu. Kaže da na Badnjak u cik zore dolaze dječaci koje se naziva *položajcima*, da bi donijeli blagoslov i sreću prije Isusova rođenja u susjedne kuće. Vjeruje se da će kuća imati veliku nesreću ako umjesto dječaka djevojka dođe *položajiti* jer donosi veliko zlo. Ispričala je da u jutarnjim satima, *položajci* dolaze i na ulazu u kuću se pozdravlja sa: *Hvaljen Isus i Marija!* te dolazi pred pećicu, sjedne na *šamlicu* (mali stolac) i prevrće žar uz tekst:

Kucilo se, macilo se

Prasilo se, telilo se

Ždribilo se, plodilo se

Rodilo se, sve vam zdravo i čestito bilo,

Pilići pod plast, a kobo na hrast!

Čestit vam Badnjak, Adam i Eva!

Dobro vam došao Božić i Isusovo porođenje!

Za svatovsku zdravicu u Slavoniji, kazivačica E.B. daje primjer koji je prvi puta čula u svojim svatovima:

¹⁹ Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2006./2007., (fakultetski udžbenik), str. 512

*Dragi mladenci, želimo vam da na stolu imate pogačice, pečenice, rujna vina i šljivovice.
Neka vam sve zlo od kuće bježi, neka vam rodi pšenica bjelica, a u kući neka vam budu
sva zdrava dječica!*

U Istri je bio veći problem pronaći dužu zdravicu pa je V.S. rekla da misli da je to svugdje isto i da se to sve govori *na isti kalup*, a neki od primjera koje je rekla bili su:

Bog da živi

Živi i zdravi bili! Srićno!

ili

Ki ne pije vina ni rakije, taj ne vidi ni Boga ni Marije!

Budući da je bilo teško pronaći primjere koji su opsežniji, za potrebe ovoga rada, spomenuti primjer bit će iz *Hrvatske usmenoknjiževne čitanke* Stipe Botice, a preuzeti primjer je iz sela Rudani u Istri.

Na zdravlje vaše

Za bolje naše!

Kud se čuju naši glasi

Da bi resli

Od svake intrade klasi

Dugi kako pasi,

I da bi ljuden

Od starosti padali vlasli!

Da bi drivo z Učke

Na prču gonili

I od mlička grede pilili!

I da bi rodila lozica,

I šenica

I mlada djevojčica.

*Danas na veselju
Kletu na kršćenju
Pijmo vince
Koj' nam gladi lice,
Pušmo vodu
Kuda žabe hodu!
Pijmo vince
Z bukalete
To je vince naše tete.
Ki ne pije vina ni rakije,
Ta ne vidi Boga ni Marije!²⁰*

Može se zaključiti da su u objema regijama zdravice govorene na isti način i da će se oduvijek održavati ta tradicija da se na svečanim prigodama ili posebnim događajima na kojima će imati veliku ulogu izazivanja emocija kod publike. „Osim što prate simboliku označavanja ritma ljudskog života, osim što ih možemo smatrati sastavnim dijelom kulture srednjih slojeva, zdravice su književnost.“²¹

4.2. RUGALICE

Stipe Botica definira rugalice kao „česti razgovorni, kratki poetski oblik koji nije kontekstualiziran obredom ili običajem uz pomoć kojega se iskazuje odnos prema drugome ili se iskazuje društveni moralni stav.“²² Zbog svoga rugalačkog izraza, ovaj oblik često se naziva i satira.²³ Većinom se rugalicama izražavaju negativne osobine ili

²⁰ Botica, S., *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, 1995., str. 263

²¹ *Nazdravičar i govornik za sve prilike života*, 1994., str. 248

²² Botica, S., *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, 1995.

²³ Botica, S., *Povijest hrvatske usmene književnosti*, 2013., str. 486

dogadjaji, kojima se podruguje drugog sudionika razgovora ili skupinu ljudi. Rugalice uglavnom nose humorističnu namjeru, stih im je kratak, najčešće osmerac, ali postoje rugalice sa šest, sedam ili 10 slogova, koji su raspoređeni kao 5 + 5. Da bi se ostvario pravi ugođaj rugalice, ona treba biti rimovana te puna ostalih stilskih figura kao što su hiperbola, imena s kojima se vrijeđa nekoga, asonance, aliteracije, odnosno svaka stilaska figura koja će izazvati smijeh. One su poznate po tome što se ostvaruju na načelu *mi – oni, naše – njihovo*.²⁴

Postoje različiti tipovi rugalica, primjerice dječje rugalice, koje lako ulaze u usmenu komunikaciju i lako se pamte jer imaju takav sadržaj, koji je povezan sa životom u tim godinama i njihovom svakodnevicom (dječje igre, iskustva,...) Nadalje, postoje tzv. bračke rugalice koje nastaju o nekom kraju i ljudima koje su ironičnoga tona i ismijavaju stanovnike specifičnoga područja.²⁵

Kazivačica V.S. za primjer daje nekoliko kraćih rugalica koje je ona čula tijekom svoga djetinjstva, ali kaže da se nekima koristi i dan danas te to želi prenijeti na svoju djecu i daljnje generacije. Kaže da je tipična istarska rugalica njezina djetinjstva bila:

Si ča si, ma da si, i nisi (Jesi što jesi, ali da jesi, nisi)

Daje i neke druge primjere koji nisu tipični za rugalice, odnosno, ne rimuju se, ali kaže da ih ona smatra rugalicama jer ih je u tom kontekstu koristila:

Ne bi te prelajalo pet lačnih breki (Kada netko toliko govori da se od njega ne može doći do riječi)

U Istri su predmet ruganja većinom lokalne (određene) zajednice, seksualnost, čudna ljubav, siromaštvo itd.:

*Oj Labinka, Labinjan gredu skupa na saman
od potoka do potoka stvorili su dva otroka*

ili

²⁴ Botica, S., *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, 1995., str. 261

²⁵ Ibid., str. 278

*Katerina zlata hći, di je delo tu te ni*²⁶

Jena mala iz Boruta

Bi pujela dva pršuta.

Jena mala iz Novaki

Ima taki na puplati.

Jena mala iz Labina

Bi popila bačvu vina.

Kimu je huje,

Neka grie va Buje.

Sveti Jure ima

*Dvista dvajset i dvi pure*²⁷

i

Istranići redu,

Črnu vunu predu,

Na batice motaju,

Žene im se špotaju.

Ća ćemo njim dati?

*Bati po hrbati.*²⁸

Budući da na području Istre postoji velik utjecaj talijanskoga jezika, dosta rugalica ima i talijanske izraze:

Štuk i pitura, che bella figura (Bez uljepšavanja i boje, uopće ne bi bio/la lijep/a)

Kao što je navedeno na početku rada, u nastavku će se razraditi teza da su rugalice u Slavoniji bećarci. Bećarac dolazi od turske riječi *bekjar* što znači momak, samac, onaj koji nije oženjen.²⁹ Prvi koji objašnjava termin bećarca jest Mladen Leskovic,

²⁶ www.istrapedia.hr

²⁷ Crnković, M., *Hrvatske malešnice*, 1998., str. 131

²⁸ *Ibid.*, str. 132

²⁹ Antić, J., *Kulturna ruta bećarca i gange*, 2019., str. 88

koji ga definira kao „najkraću narodnu pjesmu.“³⁰ U moru svih definicija, bećarac bi najlakše bilo definirati kao vokalno-instrumentalnu izvedbu/napjev, koji se izvodi većinom u šokačkome kolu ili mogu biti izvođeni jedan za drugim s određenom temom.

Dugogodišnja članica KUD-a E.B. dolazi iz okolice Đakova, koja svoj život ne bi mogla zamisliti izvan tradicije i običaja. Budući da je u KUD-u preko trideset godina, gotovo cijelo članstvo provela je putujući po Europi (Francuska, Njemačka, Austrija, Italija, itd.), oblačeći ostale članove. „Češljala“ ih je u cupove, šamije, marame i pletenice. Tvrdi da se u društvu osjeća kao da ponovno ima 20 godina i da neprestano ponavlja svoj život od najboljih godina. Smatra da ako nema ljubavi prema nošnji, pjevanju i kulturi, da od toga ne bi bilo ničega i da je žalosno što ima sve manje članova koji su zainteresirani za čuvanje kulturne baštine. Bećarce je pjevala od mladih dana, a najviše ih je izvodila u svatovima, kolima i na različitim kulturnim manifestacijama, koje su važan dio usmene književnosti jer da nema usmene književnosti, ne bi bilo ni folklor. Bećarce smatra velikim dijelom svoga života i kaže da je prije u svakoj situaciji mogla otpjevati nekakav bećarac. Uz bećarac, E.B. se prisjetila i poskočica koje su se također plesale u društvima i kroz igru, a jedna koje se sjetila ide ovako:

*Alaj igram kao riba, naprijed mi se suknja digla, poigrat ću kao vrag nek' se digne
i ostrag.*

Kao primjer za nešto između rugalice i brojalice, E.B. i D.F. izrecitali su sljedeće:

*Joza koza
Magarice voza
Kroz kolica
Ispala guzica
ili
Mala debela
Najela se pepela*

³⁰ Ceribašić, N., *Norma i individuacija u deseteračkim napjevima s područja Slavonije*, 1994., str. 161

Pepeo smrdi

A debela prdi

U Slavoniji kao najkomičniji dio svake manifestacije jest tzv. natpjevavanje između više KUD-ova, plesača i svirača i slično. Sudionici se „prepucavaju“ jedni s drugima da bi pokazali dominaciju. Često to bude ruganje na temelju mjesta stanovništva, koja nacionalnost prevladava u tom mjestu, stereotipi i ostale folklorne karakteristike kao što su bolja frizura, bolji glas i ljepša nošnja. Često to bude natpjevavanje između sela koja se ne vole:

Perkovčani niste na glasu, gušćići vam na tavanu pasu.

Svi ispitanici smatraju da u svakoj regiji postoje narodi koji se ne vole i međusobno si pjevaju pa se tako u rodnom mjestu D.F., za susjedno selo kaže Igman, iako se zove Dragotin, kao i u većini Hrvatske za Rome se kaže Cigani. Pomislivši da i u Istri postoje pogrdni nazivi za stanovnike, V.S. potvrđuje da su stanovnike na području Žminja nazivali *Bezaki*, a to mjesto *Bezačija*, a na području Tinjana govorilo bi se:

Dobro jutro s rankunićev, laku noć s kosirićem (u značenju da su stanovnici Tinjana bili spremni ubiti nekoga na kraju dana)

Poznato je da se Istrijani i Primorci često rugaju jedni drugima i da na taj način zadiru u živote i događanja drugih:

*Bašćani gredu, černu velnu predu,
Na sikiru motaju, žene s njim se špotaju;
-Vi ste, muži, tati, hote nan kopati,
Ki ćemo van dati lajne na lopati
Primorci, Juradborci, ki kuhaju žabe v lonci*

I mire je prez stodire i još vele pasje vire³¹

Ako je djevojka trudna reklo bi se da je *butrava* ili *kuljava*, ako je osoba pognuta govori se da *hoda kao grbava Jula*.

Kod bećaraca je u natpjevavanjima normalno da se na određeni način „ponizi“ osobu kojoj se suprotstavljate. Tako D.F. kaže da se za djevojku koja je zaljubljena u dečka koji je zauzet znalo pjevati:

Ljubi dragi šta ljubljeno nije, zagrižena jabuka sagnile

s tendencijom da je spomenuta djevojka bila s više muškaraca. Međutim, ako se muškarac prestane brinuti o vezi i djevojka nađe drugoga, pjevala mu je:

Lolo moja i dozvolu tvoja, što dozvoli da me drugi voli

ili

Nebo plavo, lipo ime Pavo, sunce žarko još je ljepše Marko,

a ako dođe do prekida ljubavne veze:

Maramica puna jorgovana, fertik diko od našeg divana

ili

Moj maleni nađi si garavo, kod mene si izgubio pravo

Kod već spomenutih pogrđnih naziva i prozivanja u specifičnim odnosima, za primjer se mogu i uzeti i odnosi između svekrve i *snahe* te pjevanje bećaraca da bi ponizile jedna drugu pred publikom i rekle si ono što zapravo misle jedna o drugoj:

*Eto tako nek' se zna, došla nam je nova sna' i ponela sikericu da ubije svekrvicu i
ponela drvo pa će svekra prvo!*

Svekrvice, majke, eto tebi snajke / pa ti snaji dobra budi, rano je ne budi!

³¹ Rudan, I., *Narodna čakavska poezija*, 1979., str. 177

Istraživši područje Slavonije i Istre, može se reći da postoje sličnosti u određenim aspektima rugalice. Točno je da u objema regijama postoje rugalice koje imaju sličan smisao i sadržaj, ali sa Slavonijom bi se više mogli povezati bećarci kao način izrugivanja nekoga/nečega. Budući da bećarac ima širok tematski raspon, može se reći da se u Slavoniji koristi doista često jer će se uvijek pronaći one riječi s kojima se nekoga može „poklopiti“. Kada se radi o sličnosti između Slavonije i Istre, zanimljivo je da obje regije imaju osjećaj dominacije nad drugim susjednim mjestima tj. „rugaju“ stanovnike i sela/grada do njih, a isto se može reći i za karakterno loše osobe.

4.3. BROJALICE I BRZALICE

Stipe Botica kaže da se brzalice i brojalice temelje na uporabi riječi, sintagmi i jezičnih stilizacija, gdje zvukovna vrijednost ima učinak u ostvaraju pravilnog izgovaranja. Stanovito vježbanje govora i raznovrsne igre imaju velik doprinos dječjoj dobi.³²

„Brojalica, kao jedan od najčešće korištenih retoričkih oblika, namijenjena je za nabranje i gomilanje riječi/pojmova kojima se oblikuje nekakav sadržaj.“³³ Svi su se kroz djetinjstvo svakodnevno koristili brojalicama kao načinom dijeljenja u skupine/timove koji će igrati zajedno nogometa, skrivača, i sl. pa je tako i sam čin izgovaranja brojalice igra.

Josip Kekez navodi mnoštvo primjera u svome djelu *Naizred*, ali govori da ni jedan od tih primjera nije bio, u povijesti zapisivanja usmenih oblika, naveden kao brojalice, brzalice itd., nego da su ih pjesnici svrstavali pod pjesme koje se izvode u određenom trenutku i da je njihov tekst bez značenja. Budući da naziv dolazi od riječi *brojiti*, prednost bi se trebala dati nazivu *brojilica* nad *brojalica* jer se u hrvatskome jeziku može češće čuti

³² Botica, S., *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, 1995., str. 261

³³ Botica, S., *Povijest hrvatske usmene književnosti*, 2013., str. 484

i vidjeti glagol *brojiti*. Postoji više vrsta koje imaju različite svrhe, a glavna je da uvježbava govornička svojstva: dikciju, memoriju, asocijaciju itd.³⁴

Poznato je da one služe za uvježbavanje umijeća govorenja kod djece, a koriste se u kontekstu igre, plesa ili zabave. Jedna od mnogih, a najpoznatijih je: *Okoš bokoš prdne kokoš, pita baja kolko treba jaja za mjesec dana*. Svima je dobro poznata sljedeća brojalice, koja je imala naglašen ritam i zvučnost te asonancu i aliteraciju da bi imala određen utjecaj, a uz to se još pljeskalo na ritam. Razlika između Slavonije i Istre kod ove brojalice je ta da se u Slavoniji umjesto *taši* izgovaralo *tašun*, a ona je išla ovako:

Tašun (taši), tašun (taši) tanana,

I svilena marama,

U marami šećera,

Našoj bebi (ime djeteta) večera.

Za brojalice i brzalice E.B. kaže da ih je *dok je bila dite koristila svakodnevno, a najviše kroz igru sa ostalom dicom* i misli da su doista korisne za razvoj govorne sposobnosti pojedine djece. Tvrdi da je uvijek bilo prijatelja koji su odmah mogli shvatiti o čemu se radi, a nekome se moglo *tamburati* (ponavljati) pet dana dok ne shvati. Ona daje primjer iz svoga djetinjstva koji je s jedne strane komičan, a s druge strane prikazuje da je dijete svjesno svoje greške, ali da će to netko drugi popraviti:

Ja sam mala pa sam pala

Pa sam čaše polupala

Moj će tata raditi

Pa će čaše platiti.

³⁴ Kekez, J., *Naizred*, 1993., str. 5-7

Brojalica u odraslom slavonskom folkloru gotovo i nema, nego su to većinom lirski tekstovi koji se pjevaju na određenu melodiju uz instrumentalnu pratnju tambure, gajdi, dvojnica itd., a jedino mjesto u folkloru gdje se one mogu naći kao takve jest dječji folklor, gdje se brojalice najčešće koriste pri izboru osobe koja će u određenom plesu ili igri biti dominantna i imati važnu ulogu pa se tako u kolima znalo pjevati:

Ringe, ringe, raja

Došo čika Paja,

Pa pojeo jaja

Jedno jaje - muć!

A mi djeco čuč!

S druge strane, u Istri se znalo igrati *mora*. Kazivačica V.S. kaže da je to isključivo muška igra koja se igra u parovima, a njezino značenje je da igrači istovremeno pokazuju ispružene prste jedne ruke i pokušavaju pogoditi zbroj pokazanih prstiju, dok u isto vrijeme naglas govore broj od dva do deset – *Šije, šete, oto, mora, kvatro, činkve...* Obično se to igralo za stolom da bi udarcem od stol dobili bolji doživljaj. Ta brojalice mogla bi se svrstati i pod brzalice jer uz brojanje mora postojati i brzi izgovor gdje se pokazuje sposobnost igrača.

„Brzalica je brojalački tip kojim se skupina riječi izrazito složene akustične realizacije u igri treba ubrzano izgovoriti, dok se riječi povezuju nekim smislenim tipom da bi se postiglo nešto suprotno.“³⁵ Brzalice su često asemantičke, a služe upravo za uvježbavanje umijeća govorenja. Kao što je već rečeno, one služe za pravogovorne i odgojne funkcije. Kekez navodi primjer brzalice kojima se podudaraju suglasnici na početku riječi da bi bilo izazovno izgovarati ih, ali uz to je potrebno i zapamtiti riječi:

³⁵ Botica, S., *Povijest hrvatske usmene književnosti*, 2013., str. 484

*Jesi li ti to tu, jesi li to tu ti? Jesi li ti to tu, jesi li to tu ti, jesi li tu to ti?, jesi li ti to tu, jesi li to tu ti, jesi li tu to ti?*³⁶

Tako u Slavoniji, ali i u Istri, nalazimo brzalicu *Riba ribi grize rep*, koja govorniku otežava izgovor glasa *r* i ako govornik krivo izgovori upada u zamku jer se često zna dogoditi da će zamijeniti dva slova, što rezultira pogrešnim izgovorom traženoga. Isto tako, ako osoba ima problem s izgovaranjem suglasnika *l*, njoj je bilo teško izgovoriti *Lovac Luka lovi lukavu lisicu*. Kako u Slavoniji, a tako i u Istri, „najpametniji“ su bili oni koji su mogli iz prvoga pokušaja izgovoriti riječ *otorinolaringologija*, što nije sintagma niti duža rečenica, nego samo riječ koja ima suglasničke skupine blisko postavljene što otežava njezin izgovor, a jedna od poznatijih kompliciranih brzalica u Đakovu i okolici je *Petar Petru plete petlju*.

Brzalice su uvijek rezultirale smijehom, ali se ipak smatraju važnim dijelom dječje dobi, da bi naučili pravilno izgovarati slične slogove te ne bi imali problema s čitanjem i govorenjem u budućnosti. Kao što je navedeno da neke brzalice imaju smijeh kao posljedicu, djeci se često davalo da izgovaraju poznatu brzalicu gdje se lako pogriješi, a posljedica pokušaja izgovora bude psovka.

Pile pikće dok ne dopikće

Do svoje pikćaste kućice.

S obzirom da je provedeno istraživanje za svaki retorički oblik, može se zaključiti da o brzalicama u Istri nije bilo previše govora. Naime, nisu se razlikovale previše od onih u ostatku Hrvatske, ali kada su se oprimjerile neke specifične slavonske, kazivačica ih nije prepoznala.

³⁶ Kekez, J., *Usmena književnost*, 1988., str. 166

4.4. ŠKAKLJALICE

Škakljanje se može svrstati kao igru koja nasmijava, odnosno vrstu dodira gdje je smijeh simptom pozitivne posljedice koja se doživljava tijekom igre. Budući da se već od malih nogu djecu šaklja po tijelu, uvijek se nešto pjevušilo da dodir ne bi bio monoton. Ovdje se govori o tekstu koji je popraćen šakljanjem koje mogu zvučati grubo, ali zapravo nasmijavaju dijete.³⁷

Većinom se šakljalice javljaju u Slavoniji, a manje u ostatku Hrvatske, ali može ih se pronaći i u Bosni i Hercegovini. Postoje različite inačice određenih pjesmica pa se tako jednom od poznatijih smatra:

Ide baja, kuda će, ide (ime djeteta) u gaće!

Ide baja rogata, gdje je kuća bogata!

Ostale inačice ovog teksta razlikuju se od ove samo u korištenju riječi *baja* jer se kod ostalih može vidjeti: *buba, бага, guga,...* Takve pjesme mogu se svrstati u nematerijalnu kulturnu baštinu cijele Hrvatske, a ponajviše Slavonije. S velikim brojem takvih vrsta pjesmica može se samo ponositi i prenositi to dalje s koljena na koljeno da bi ostalo u tradiciji i kulturi. Učenje kroz malešnice (pjesme za djecu), igre prstima i ostale vrste, zanimljiv je i didaktičan način rada s djecom, a njima će u isto vrijeme biti zanimljivo i poučno³⁸.

U drugim zemljama također postoji ta vrsta pjesama pod nazivom *nursery rhymes*, u kojima je vidljiva promjena sadržaja pjesmice isto kao i u Hrvatskoj, gdje je taj izraz prvi puta prevela Marija Grubešić 1898. kao „pjesme iz zabavišta“, u naslovu ciklusa dječjih pjesama.³⁹ Crnković tvrdi da su pučke dječje pjesme doista stare i da se ponovno javljaju već dug niz vjekova i da su to prve od pjesničkih tekstova s kojima se dijete susreće. „Pučke pjesme gotovo uvijek proizlaze iz igre i ostaju vezane za igru ne dopuštajući

³⁷ Blekić, M., *Revija broj 50, Đakovački vezovi*, 2020., str. 116

³⁸ Crnković, M., *Hrvatske malešnice*, 1998.

³⁹ Ibid., str. 10

djetetu da bude pasivni promatrač nego zahtijevajući od njega da aktivno sudjeluje u igri“.⁴⁰

4.5. BASME

Basmu ili zaklinjanje može se svrstati u retoričke oblike zbog njezine moći uvjeravanja. Prvotno značenje basme jest to da donosi zdravlje ili štiti od uroka, a ima karakteristike i faktore koje su slične brzalicama i brojalicama. Basma (još nazivana egzorcizmom) predstavlja obraćanje nekome ili nečemu što nanosi zlo subjektu i svojim govorom želi maknuti zlo, odnosno maknuti urok sa subjekta.⁴¹ Za basmu je karakteristično ponavljanje simboličnih brojeva da bi se uz određene pokrete i radnju postigao željeni cilj. „Ritam basne obično je polagan, usporen, ali razgovijetan i jasan“ da nitko od nepoželjnih ne bi čuo o čemu se radi i možda to zloupotrijebio, stoga cijeli obred treba biti strogo povjerljiv.⁴² Kao što je poznato, nositelji tog retoričkog oblika nisu česti, a smatraju se odabranim i poštovanim osobama koje je narod nazivao *mole*, *molibohe*, *bogomolje* i *bogomoljke*.⁴³

Taj retorički oblik javlja se još u pretkršćansko doba da bi se čovjeku zaštitila imovina ili stoka od demonskih sila, bolesti i vremenskih nepogoda, a osim imena *basma* i *egzorcizam* još se nazivala i *bajavicom* ili *bajalicom*.⁴⁴ Ponajviše se basmalo protiv more i uroka, a zatim i zlih duhova, demona, bolesti, straha itd., a najveći zapisani broj basmi upravo je također protiv uroka i more.⁴⁵ „U srednjovjekovlju, a i poslije, učestala je uporaba i *amuleta* (zaštita od zlih duhova) i *apotropejike* (pouzdanja u čudesna sredstva), *egzorcizma* (molitva i čina za odagnavanje svega napasnoga).“ Kod basmanja se najvažnijom smatra izgovorena riječ, koja ima u cilju postići uspjeh, a posebice je djelotvorna ako je se izgovara u stihovima zbog poštivanja načela izbora i metričke

⁴⁰ Ibid., str. 7

⁴¹ Botica, S., *Povijest hrvatske usmene književnosti*, 2013., str. 480

⁴² Botica, S., *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, 1995., str. 261-268

⁴³ Dragić, M., *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, 2010., str. 158

⁴⁴ Dragić, *Usmeno-književna baština u Slivnu kod Imotskoga*, 2011., str. 173

⁴⁵ Kekez, J., *Usmena književnost*, 1986., str. 162

ujednačenosti.⁴⁶ Ono što postiže najveći učinak kod svake basme jest već spomenuto ponavljanje određenih brojeva, određenih fraza te, na kraju, potvrda da će sve biti kako treba nakon izgovorenih riječi. U Hrvatskoj praksi basmanja mogu se pronaći brojni primjeri zbog toga što je srednjovjekovni čovjek imao povjerenja u svojstva riječi koji mogu pomoći čovjekovu zdravlju, a rabe se u basmama.⁴⁷

Niti jedan od kazivača nije bio siguran što ih se točno tražilo. Kazivačica E.B. kaže da se pri rođenju djetetu stavljao crveni konac oko ruke kako bi odagnao sve zle stvari i maknuo sve uroke, ali bez izgovaranja teksta. Istu stvar ispričala je V.S. i dodala da nije bila u bližem kontaktu s basmanjem, ali da je od svojih predaka naučila da se riječ *kuraja* koristila kada netko odlazi od kuće na duže vrijeme, a imalo je značenje „Samo hrabro!“. Kazivačice E.B. i V.S. su vjernice i jedino će se obratiti Bogu u teškim situacijama, ali i u svakidašnjici, nego prakticirati basmanje. Ako su ljudi imali iskustva s takvom vrstom retoričkog oblika, rijetko će to priznati jer se ne smatra najugodnijom temom za razgovor. Može se pretpostaviti koliko teško bi bilo priznati nekome protiv čega se borio/la i pokušao/la riješiti na bilo koji način pa čak i ako je to uključivalo aktivnosti van vjerske zajednice. Prije sljedeće *molitve protiv uroka* trebalo bi se prekrstiti tri puta i tek onda moliti:

*Oj misusovo, u ime Isusovo,
Sveta Ana, Gospina majka:
„Pokaži mi svu istinu bolesti
I zdravlja i života.“⁴⁸*

Kazivačica E.B. tvrdi da se narodni običaji vezani za blagdane možda mogu smatrati basmama, ali nije bila sigurna. Za primjer daje stavljanje svijeće u božićnu pšenicu, prije zadnjega adventskog tjedna da bi se pred sam Božić kuća očistila od zloduha, ali opet ponavlja da uz to nije bilo izgovorenoga teksta. To možemo povezati s

⁴⁶ Botica, S., *Povijest hrvatske usmene književnosti*, 2013., str. 480

⁴⁷ Bošković-Stulli, M., *Usmena književnost*, 1978.

⁴⁸ Dragić, M., *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, 2010., str. 159

već spomenutom badnjom zdravicom, gdje muškarac ulazi u kuću i donosi blagoslov te isto tako, unošenje badnjaka. Za svakoga sveca ima posebna molitva, koja bi se molila određeni broj puta na taj dan (u čast njemu) da bi se istjerale napasti. Dan svete Lucije obilježava se 13. prosinca, a poznat je i kao dan kršćanske svetice i mučenice s početka 4. stoljeća. Uz svetu Luciju veže se mnoštvo usmenih priča i predaja, a neke od njih su sijanje pšenice, zabrana rada, gatanja, udaje itd. Ispitanik D.F. spomenuo je blagdan svete Lucije kao jedan od svetaca gdje se dan prije obilježavanja samog sveca djeca okupljaju i rezbare bundeve, tako da izgleda kao da nema zube. Djeca su išla selom i nosili izrezbarene „Babe Luce“ i pred vratima kuća pjevali:

Baba Luca traži novaca da popravi zube! Daj dinar, dva, da ne bude krezava!

Većinom su slični običaji dolazili iz nama susjednih zemalja, najčešće zapadnih i sjevernih ili su te zemlje bile posrednice pa je to došlo do Hrvatske, stoga imamo preuzet običaj darivanja djece na Svetu Luciju, a ne na Svetog Nikolu, kao što se događa u novije vrijeme. Sveta Lucija može biti primjer romanskog tumačenja tog imena tj. ime Lucija u drugim jezicima, latinskom i talijanskom, označava svjetlo, svijetliti, a to možemo povezati s pučkom etimologijom gdje povezujemo svjetlo i samo ime Lucija. Zanimljivo je da je blagdan Svete Lucije u kalendaru smješten 12 dana prije Božića jer se u gatanjima često ističe upravo broj 12. Kazivačica E.B. ispričala je da je od Svete Lucije pa do Božića na papiriće pisala kakvo će biti vrijeme, što im je istovremeno bila orijentacija za plodnost zemlje sljedeće godine, odnosno kakvo će vrijeme biti svih 12 mjeseci iduće godine. Da bi se vidjelo vrijeme i rodnost u idućoj godini, osim pisanja na papiriće, palila se i svijeća te stavljala u žitarice, a ono što ostane na svijeći toga će biti i nagodinu. Budući da je sveta Lucija povezana sa svjetlošću i žari, često se na taj dan gatalo upravo pomoću žari, a to je funkcioniralo tako da isključivo žene u kuću donose žar na lopatici i ako bi žar pala na pod to je označavalo da će se nešto loše dogoditi. To nije moralo nužno označavati ogromnu štetu, ali ipak nešto što će se primijetiti. Isto tako, bilo je poznato ako te na Badnjak netko udari da će na tom mjestu nastati čir.

S obzirom na to da je bilo teško pronaći stihovane primjere iz osobnoga iskustva, za potrebe ovoga rada kao primjer će se uzeti *Basma protiv uroka* iz okolice Topuskog:

*Pomozi Bože
I Majka Boža
I si sveci
I dan današnji
Od tega grišnoga tela ...
Na fanta,
Na curu,
Dovca,
Dovicu,
Muža i ženu,
Metar i mrak,
Na mračno i posmetno,
Kakvi su, da su
Nek idu iz ovega
Grišnoga tela proč.
Nek ide se zlo
Kam sunce zapada
Po trnju i grmlju.⁴⁹*

„U basmama urok sjedi na pragu, a urečica pod pragom. Urok odlazi preko devet voda i devet gora, a u njega su tri oka: prvo je vodeno, drugo vjetreno, a treće cakleno. Cakleno je oko puklo i razbilo vjetreno.“⁵⁰ Može se zaključiti da je basmanje u stihovima zastupljeno u objema regijama, ali ih je bilo teško pronaći kod kazivača, već su se koristili primjeri iz literature. Ni jedan od kazivača nije imao ili nije htio priznati da je imao bliži kontakt sa zaklinjanjem koje je povezano sa zdravljem, a da je imalo većeg, značajnijeg utjecaja. Kada je kazivačima rečeno da se različita vjerovanja, poput svijeće u pšenici,

⁴⁹ Botica, S., *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, 1995., str. 267

⁵⁰ Dragić, M., *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, 2010., str. 159

proricanje vremena itd., jednim dijelom mogu smatrati basmanjem, nisu se potpuno složili, ali im je objašnjenje „držalo vodu“.

5. VAŽNOST USMENE KNJIŽEVNOSTI U FOLKLORU

Usmenu književnost stoljećima je stvarao narod, odnosno pojedinci, koji su bili posebno nadareni za to. Folklor dolazi od engleskog *folklore*, *folk*: puk, narod, i *lore*: nauk, znanje, a predstavlja stvaralaštvo utemeljeno na tradiciji kulturne zajednice, koje pojedinci ili skupine uče i prenose najčešće usmeno, oponašanjem ili na neki drugi način. Pojam folklor prvi spominje William Thomas 1846., a poslije je izraz bio proširen po cijeloj Europi i Americi.⁵¹ Folklor je usko povezan s duhovnom i društvenom kulturom, ali i materijalnom. U duhovnu kulturu mogu se svrstati različiti običaji, usmena književnost, mnoštvo vjerovanja te narodne umjetnosti poput plesa, glazbe, dramskih oblika i slično. Folklor je ograničen na malu grupu ljudi koja međusobno izravno komunicira i predstavljaju umjetničku komunikaciju. Prva pojava folklornog nastupa javlja se u 13. stoljeću, točnije 1272., gdje je za dane Uskrsa običaj bio oblačiti se u kralja i igrati se oružjem.⁵²

„Sudionici folklornih zbivanja u prošlosti rijetko su osjećali potrebu za zapisivanjem i čuvanjem “narodnog blaga“, oni su tekstove pamtili, izvodili i s njima živjeli.“⁵³ Iz iskustva E.B. može se zaključiti da godine provedene u folkloru mogu pozitivno utjecati na razvoj idućih folklorističkih generacija, zbog toga što je ona zaslužna za većinu plesova i pjesama koji se pjevaju još i danas. Kada se govori o različitim scenskim nastupima, koji su povezani sa folklorom, može se reći da je većina tih monologa ili dijaloga improvizirana i traje kratko s određenim ciljem, a to je da se zabavi publika. Često se prije samog nastupa pjesme i plesa može izvesti kratki dijalog između *šokca* i *šokice* ili između *baja*, da bi se gledatelje ukratko uvelo u radnju koja će se odvijati na sceni jer je tema dijaloga

⁵¹ www.enciklopedija.hr

⁵² Lozica, I., *Folklorno kazalište (Zapisi i tekstovi)*, 1996., str. 17, vidi: Barada, M., *O našem običaju “biranja kralja“*, 1927., str. 208

⁵³ *Ibid.*, str. 15

povezana s pjesmom i plesom. Tema dijaloga u Slavoniji većinom je odabir djevojke ili muškarca, tračanje, pričanje o vremenu i plodnosti zemlje, a ponekad se može vidjeti i humoristični nastup koji će nasmijati publiku te automatski zaintrigirati. Osim pjesmi i plesu, publika se mogla diviti prekrasnim narodnim nošnjama.

Slika 1: Narodna nošnja grada Đakova

Izvor: <http://kud-tena.hr/>

„Folklorizam, iako još za sada neprecizno definiran, obično se odnosi na neki predmet ili značajku folklor koji se primjenjuje u kontekstu širem od grupe ljudi u kojoj su nastali i to često iz komercijalnih ili političkih razloga te se često prenose posredno pomoću masovnih medija“.⁵⁴

Može se primijetiti da sve više i više ljudi odustaje od tradicije, ali s druge strane toliki broj ljudi pokušava sve da bi spasili bar jedan dio tradicije koji se zadržao godinama, od oblačenja narodnih nošnji, češljanja, pjesme te plesa. Budući da se usmena književnost pojavila sa čovjekom, usmene predaje sežu daleko u prošlost. Treba se spomenuti da folklor nije sastavljen samo od usmene književnosti, nego on proširuje svoje vidike i na područje glazbe.⁵⁵ Richard March započeo je istraživanje na području Chicaga,

⁵⁴ Despalatović Murray, E., *Peasant Culture and National Culture*, 1976., „Balkanistica“, str. 3

⁵⁵ Lozica, I., *Metateorija u folkloristici i filozofija umjetnosti*, 1979., str. 47, u *Narodna umjetnost*, knjiga 16, 1982., URL: <https://hrcak.srce.hr/file/70231>

gdje je tijekom dvije godine pratio aktivnosti tamburaških sastava, od proba, koncerata i izvedbi, ali je i sam sudjelovao u njima:

„Svaki taj događaj složen je kao ekspresivni čin, stvoren konvergencijom kulturnih utjecaja i izvora različitog porijekla. Čak i muziciranje iste tamburaške grupe rezultira vrlo različitim muzičkim događajima.“⁵⁶

Budući da Republika Hrvatska ima šaroliku glazbu i ples, odnosno kulturnu baštinu i njezino bogatstvo, treba se boriti da ta tradicija ne bi ostala zaboravljena, nego se treba dalje reproducirati „s koljena na koljeno“ da bi se očuvali stari običaji. Dijete treba od prvih godina učiti na kulturu i tradiciju da bi što prije došao u bliski kontakt s njima, a ne da na njih utječe „umjetna glazba“. Dječji folklor ne predstavljaju samo pjesma i ples, nego je povezan i s različitim igrama i radionicama koje mogu biti poučne pa s te strane treba gledati i na didaktičnu funkciju folkloru. „Naime, folklor shvaćen kao izvorno blago, koje valja čuvati od promjena i kvarenja, kao da je sama priroda, pripada zaista nekoj vrsti ekologije“.⁵⁷

⁵⁶ March, R., *Folklor, tradicionalno ekspresivno ponašanje i tamburaška tradicija*, 1982., str. 124, u *Narodna umjetnost*, knjiga 19, URL: <https://hrcak.srce.hr/file/78264>

⁵⁷ Bošković Stulli, M., *O usmenoj tradiciji i o životu*, 2002., str. 274

6. ZAKLJUČAK

Iako je usmena književnost doista značajna za razvoj književnosti općenito, može se reći da za svoga postojanja ne dobiva dovoljan značaj za ono za što je sve zaslužna. Prema mišljenju Stipe Botice usmena književnost Hrvatske bogata je i raznovrsna u svojoj živoj izvedbi, ali i u zapisima tijekom povijesti. Usmena književnost „kao književni fenomen nije se nimalo istrošila. Štoviše, zanimanje je za nju još pojačano“.⁵⁸ Napisavši ovaj rad, uvidjela sam razlike između dvaju regija u Hrvatskoj, a upravo te razlike zastupaju Slavoniju i Istru te nam omogućuju da i mi sami vidimo njihove posebnosti. Od naglaska, izreka, korištenja različitih riječi do upotrebljavanja stranih jezika, sve je to usmena književnost koja se treba čuvati što je više moguće.

Svaki od obrađenih retoričkih oblika imao je dosta razlika, ali i sličnosti. Kod zdravice se može vidjeti sličnost kod zazivanja Boga i svetaca koji će nekoga za poseban događaj blagosloviti i pridati pomoć. Isto tako zdravice pomažu prikazati bezbrižnost tadašnjeg čovjeka i njegove okoline. Brzalice i brojalice nisu imale velike sličnosti, osim toga da služe za vježbanje govora i brži razvoj govornih sposobnosti djeteta, a i u Istri se u nekoliko primjera mogao vidjeti utjecaj talijanskoga jezika. Kod rugalice se zapravo vidi najveća razlika jer se u Slavoniji nije moglo pronaći puno primjera, ali je najveći pomak intervjuja imalo definiranje bećaraca kao vrste rugalice u Slavoniji, gdje su skupljeni brojni primjeri pa se može zaključiti da su bećarci, definitivno, zamijenili rugalice u slavonskim naseljima. Kada se govorilo o basmama, kazivači nisu imali konkretne primjere koji su se sastojali od određenog teksta, ali svojim postupcima, poput stavljanja svijeće u žitarice, priznali su da se ipak koriste nekom vrstom praznovjerja.

Naposljetku, možemo zaključiti da usmena književnost ima velik utjecaj na književnost, tradiciju, kulturu i običaje, ali isto tako možemo reći da će kroz neko vrijeme takva vrsta oblika biti zaboravljena. Nakon pisanja ovoga rada, mogu reći da se osjećam ispunjeno zbog istraživanja starih običaja i tradicije, koji su na neki način obogatili moje djetinjstvo.

⁵⁸ Botica, S, *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, 1995., str. 13

7. SAŽETAK

Kada se govori o usmenoj književnosti, sa sigurnošću možemo reći da je jedan od glavnih utjecaja na narod i kulturu. Usmena književnost dijeli se na više vrsta: epska poezija, lirska poezija, priče, retorički oblici, drama i sitni oblici. U ovom radu istraživale su se razlike retoričkih oblika dvaju hrvatskih regija, Istre (okolica Pule) i Slavonije (okolica Đakova), koje su se temeljile na intervjuima sa pojedincima iz regija. Kazivači su intervjuirani uz pomoć priručnik Teren za etnologue početnike te je prema tome napravljeno istraživanje gdje su se ukratko prikazale glavne razlike između zdravice, rugalice, brojalice, brzalice i basme. Uz to još su predstavljene šakljalice koje su karakteristične za Slavoniju te uz to važnost usmene književnosti u folkloru. U radu dio metodologije uključuje i komparativni pristup.

Ključne riječi: *usmena književnost, kultura, retorički oblici, folklor*

SUMMARY

When it comes to oral literature, we can say that it is one of the main influences on nation and culture. Oral literature consists of epic poem, lyric poem, prose tales, rhetorical forms, drama, and small forms. This thesis researched main differences between rhetorical forms in two Croatian regions, Istria (near Pula) and Slavonia (near Đakovo) that were based on interviews with individuals from each region. The informants were interviewed with the help of a manual called: The field for ethnologists beginners, and with that the main differences were shown between the zdravica, rugalica, brojatica, brzatica, and basma. Besides the rhetorical forms, this thesis represents šakljalice, that are typical for Slavonia and the importance of oral literature in folklore. In this thesis, the part of methodology includes the comparative access.

Key words: *oral literature, culture, rhetorical forms, folklore*

8. LITERATURA I IZVORI

1. Antić, J., *Kulturna ruta bećarca i gange*, 2019., Turistička zajednica Grada Pleternice
2. Bošković Stulli, M., *O usmenoj tradiciji i životu*, 2002., Zagreb, Konzor
3. Bošković Stulli, M., *Usmena književnost*, 1978., Zagreb, Školska knjiga
4. Blekić, M., *Revija broj 50, Đakovački vezovi*, 2020.
5. Botica, S., *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, 1995., Zagreb, Školska knjiga
6. Botica, S., *Pasijska baština u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, posebice u usmenoj književnosti*, 1998.
7. Botica, S., *Povijest hrvatske usmene književnosti*, 2013., Zagreb, Školska knjiga
8. Ceribašić, N., *Norma i inividuacija u deseteračkim napjevima s područja Slavonije*, 1994., URL: <https://hrcak.srce.hr/file/101154>
9. Crnković, M., *Hrvatske malešnice*, 1998.
10. Despalatović Murray, E., *Peasant Culture and National Culture*, 1976., „Balkanistica“
11. Dragić, M., *Duhovna baština Hrvata u šibenskom zaleđu*, 2010. Godišnjak Titius, 3., Split, 2010.
12. Dragić, M., *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, 2006./2007., (fakultetski udžbenik)
13. Dragić, M., *Usmeno-književna baština u Slivnu kod Imotskoga*, 2011. Zbornik radova „Cjelovitost Zabiokovlja“ pluridisciplinarni pristup, Mostar, 2011.
14. Gross, M., *Suvremena historiografija*, 2001.
15. Hameršak, M., Marjanić, S., *Folkloristička čitanka*, 2010., Zagreb, AGM
16. Kekez, J., *Naizred*, 1993.
17. Kekez, J., *Usmena književnost*, 1988.
18. Kekez, J., *Usmena književnost*, u Škreb, Z., Stamać, A., *Uvod u književnost*, 1986.
19. Lozica, I., *Folkloro kazalište (Zapisi i tekstovi)*, 1996., str. 17, vidi: Barada, M., *O našem običaju "biranja kralja"*, 1927.

20. Lozica, I., *Metateorija u folkloristici i filozofija umjetnosti*, 1979., str. 47, u Narodna umjetnost, knjiga 16, 1982., URL: <https://hrcak.srce.hr/file/70231>
21. March, R., *Folklor, tradicionalno ekspresivno ponašanje i tamburaška tradicija*, 1982., u Narodna umjetnost, knjiga 19, URL: <https://hrcak.srce.hr/file/78264>
22. Nazdravičar i govornik za sve prilike života, 1994.
23. Potkonjak, S., *Teren za etnologe početnike*, 2014.
24. Rudan, I., *Narodna čakavska poezija*, 1979.
25. Saftich, D., (2008), *Govorničko umijeće i odnos s pjesničkim umijećem u antičkoj Grčkoj na primjeru Aristotelovih djela*, URL: <https://hrcak.srce.hr/file/70767>
26. Škarić, I., *Temeljci suvremenog govorništva*, 2000., Zagreb, Školska knjiga
27. Škreb, Z., Stamać, A., *Uvod u književnost: teorija, metodologija*, 1998., Zagreb, Globus

MREŽNI IZVORI

1. www.enciklopedija.hr
2. www.hjp.znanje.hr
3. www.istrapedia.hr